

З історії фізикальних методів обстеження

У статті висвітлено основні етапи історії винаходу, розвитку та вдосконалення окремих фізикальних методів обстеження хворих, а саме: перкусії, аускультатії та пальпації. Крім зарубіжного досвіду, наголошено на внеску вітчизняних учених у розвиток цих методів. Показано проблеми невизнання сучасниками новітніх методик та успіхи в діагностиці, що пов'язані з використанням фізикальних методів обстеження на практиці.

Ключові слова:

історія медицини, терапія, діагностика, відкриття, фізикальні методи обстеження.

Визнання перкусії

Віденський лікар Леопольд Ауенбруггер (1722–1809), винахідник перкусії, називав свій метод «новим способом для визначення хвороб грудної клітки». Спосіб цей він описав у 1761 р., коли латинською мовою вийшла книжка «Новий винахід через перкусію грудної клітки людини виявляти ознаки прихованих внутрішніх грудних хвороб» [2]. Книжка замість глав була розділена автором на 14 спостережень, щоб підкреслити практичну основу викладеного. Розпочати свій пошук і сформулювати методологію перкуторного дослідження Ауенбруггер зміг, ґрунтуючись на власному досвіді роботи у Віденській лікарні. Він помітив різницю звуку, одержуваного під час простукування грудної клітки хворих і здорових, що стало поштовхом до подальших пошуків. Досвід і кмітливість підказали молодому лікареві необхідність продовжити експеримент з вистукуванням на бочках, а потім на трупах, наповнюючи легені рідиною до різного рівня й визначаючи цей рівень вистукуванням. Існує також поширена, але занадто суперечлива в плані відсутності достовірних першоджерел версія, нібито, будучи сином шинкаря, Леопольд бачив, як батько постукував по бочках, щоб визначити рівень вина в них [10].

Метод виявився простим і ефективним, проте колеги сприйняли його негативно. Особливо негативно до перкусії поставився Антон де Гаен (1700–1776), декан медичного факультету Віденського університету [5]. Цей представник старої віденської клінічної школи поєднував у своїй діяльності прогресивні дії (запровадження клінічного викладання медичних дисциплін, реформування діяльності клінік) та вкрай ретроградні погляди (зокрема містицизм і віру в чаклунів). Слова Ауенбруггера з передмови до його книжки виявилися пророчими: «Люди, що відкриттями своїми прославилися і вдосконалили наші знання і науки, завжди страждали від ненависників, заздрісників і навіть наклепників». Від лікаря-новатора Ауенбруггера відвернулися колеги, він змушений був залишити лікарню й закінчив своє життя в закладі для душевнохворих [7].

Книжка й сам метод перкусії виявилися похованими на десятки років, поки Жан Корвізар, особистий лікар Наполеона й викладач внутрішньої медицини, не натрапив на публікацію Максиміліана Штоля, віденського колеги Ауенбруггера, що також користувався його методом

В.П. Шипулін

Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика МОЗ України, Київ
Національний музей медицини України МОЗ України, Київ

КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Шипулін Вадим Петрович
д. мед. н., проф., засл. лікар України, директор Національного музею медицини України

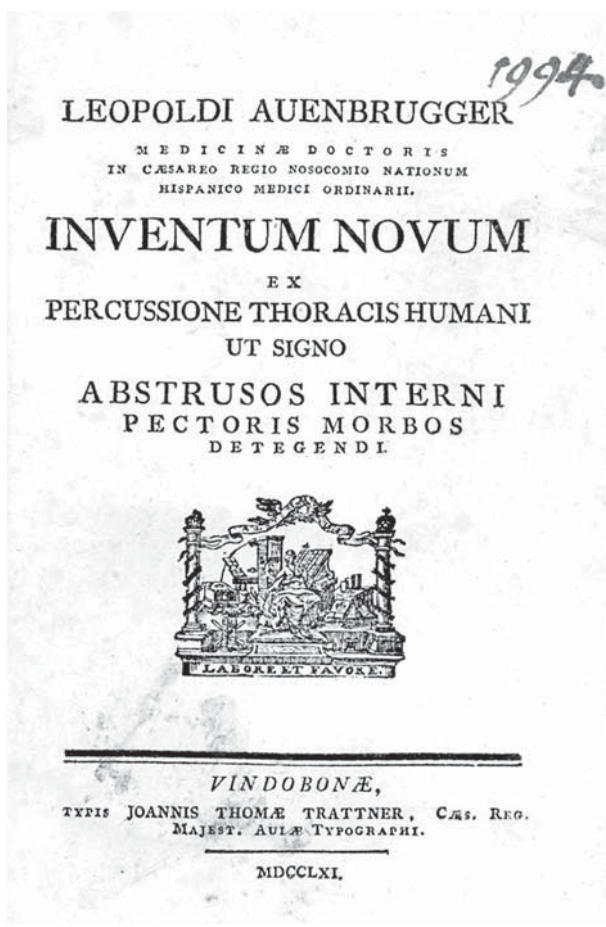
01030, м. Київ,
вул. Богдана Хмельницького, 37
Тел. (044) 234-29-12
E-mail: shvadam@mail.ru

Стаття надійшла до редакції
12 лютого 2014 р.

Leopoldus Auenbrugger medicus viennensis.

Леопольд Ауенбруггер

Титульна сторінка книги Л. Ауенбруггера «Новий винахід через перкусію грудної клітки людини виявляти ознаки прихованих внутрішніх грудних хвороб». Відень, 1761

у роботі [11]. Корвізар звернувся до першоджерела й після довгих перевірок перкусії на практиці (близько 20 років) перевидав доповнену версію праці Ауенбруггера французькою мовою (1808) із великим обсягом власних коментарів та додав історії хвороб. Крім того, він усіляко пропагував і викладав цей метод. За допомогою «нового старого» методу можна було визначати наявність рідини не тільки в легенях, а й у плевральній порожнині, перикардії, діагностувати захворювання легень, розпізнавати зміни розмірів серця. Пізніше ще один француз, учень Корвізара П'єр Піюрі, запропонував відійти від безпосередньої перкусії та проводити вистукування опосередковано через спеціально виготовлену із слонової кістки, дерева або металу пластинку — плесиметр (1826).

Не слід забувати, що відсутність широкого застосування перкусії не означала відсутність окремих ентузіастів, зокрема й на наших теренах. Вистукування застосовував і Яків Саполович (1766–1830), уродженець Чернігівщини, професор хірургії Петербурзького медико-хірургічного училища, директор Петербурзького медико-інструментального заводу [3]. Користуючись цим методом, Саполович визначив наявність випоту у плевральній порожнині хворого і провів парацентез. Серед вітчизняних професорів — adeptів перкусії, що розвивали цей метод, також варто відзначити Прохора Чаруковського (1790–1842), терапевта родом із Полтавщини, викладача семіотики в Петербурзькій медико-хірургічній академії і редактора «Військово-медичного журналу». Крім перкусії, Чаруковський пропагував і аускультацию. Обидва методи він описав у книжці «Загальна патологічна семіотика» (1825).

Свій внесок у розвиток перкусії зробив також Юлій Мацон (1817–1886), професор кафедри патологічної анатомії Університету св. Володимира, перший директор Олександрівської лікарні в Києві. Під час перкусії він змінював уміст грудної клітки або покривав її поверхню матеріалом, що поглинав звук [3].

Розвиток аускультации

Аускультация як метод відома ще з праць, авторство яких приписують Гіппократові. Але, як й історія перкусії, сучасна історія аускультации сягає лише близько 200 років. Рене Лаеннек (1781–1826), учень Корвізара, ґрунтуючись на гіппократівській методиці, розпочав з безпосереднього вислуховування — прикладання вуха до грудей хворого. Ще зі студентської лави він займався проблемою сухот, які в усі часи становили смертельну небезпеку, особливо в умовах

скупченості й антисанітарії, яскравим прикладом чого слугували паризькі нетрі. Саме Лаеннеку, який під час розтину помітив особливу структуру уражених органів у хворих на сухоти, належить термін *tubercula* (горбочок, бугорок), від якого походить і назва хвороби — туберкульоз. Методи дослідження легенів, прижиттєва постановка діагнозу особливо цікавили лікаря. Сам він страждав від бронхіальної астми, згодом від туберкульозу легень, заразившись під час розтину трупа. Існує версія, що, проходячи через двір Лувру, Лаеннек побачив дитячу забаву: хлопчисько, притиснувши вухо до кінця колоди, слухав, як його товариш дряпає колоду з іншого боку [11]. Найкраще поширення звуку у твердих тілах тоді ще не стало аксіомою, але Лаеннеку незабаром випала нагода перевірити й застосувати своє спостереження в медичній практиці. Сталося це 1816 року, коли серед його пацієнток опинилася 19-річна дівчина із зайвою вагою. З огляду на вік дівчини та її статуру прикладати вухо до грудей молодий лікар не ризикнув, а взяв кілька щільно згорнутих аркушів паперу й вислуховував серце через цю подобу трубки. Чіткість почутих тонів серця була набагато кращою, ніж раніше. Удома він склеїв трубку з картону, а потім почав робити їх із дерева й назвав «стетоскоп», від грецьких слів *στήθος* «груди» і *σκοπέω* «дивлюся». Після трьох років удосконалень аускультативний метод був представлений медичній громадськості 1819 року у праці «Про опосередковану аускультацию, або розпізнавання хвороб легень та серця, що засноване на цьому новітньому методі дослідження». Метод отримав визнання швидше за перкусію Ауенбруггера. За свідченням М.І. Пирогова, у 1830-х роках обидва методи вже були поширені у Франції, хоча в Німеччині ще не використовувалися [7].

Внесок В.П. Образцова

Метод глибокої ковзної пальпації органів черевної порожнини запровадив представник київської терапевтичної школи професор Василь Парменович Образцов (1851–1920) [1]. У 1887 р. у «Щотижневій клінічній газеті» він опублікував статтю «Про дослідження шлунка й кишок». Хоча Образцов був знаним майстром перкусії, він не цурався й інших методів, зокрема пальпації органів. Хронологія нововведення стає зрозумілою з його слів. У листопаді 1886 р. під час «дослідження одного виснаженого 55-річного чиновника» професор промацав поперечну ободову кишку із вмістом, а за характерним плескотом визначив і опущення шлунка [8]. Вважаючи можливість пальпувати ободову кишку винятковим випадком, адже раніше це не вдавалося і

Рене Лаеннек. Поштова марка. Франція, 1952

Проф. В.П. Образцов. Фото початку ХХ ст.

Кабінет проф. В.П. Образцова. Інтер'єр Національного музею медицини України. Скульптор С.М. Британ

вважалося практично неможливим, Василь Парменович із подивом зміг пальпаторно визначити її і «в 16-річній гімназистки з поганим харчуванням», потім і в інших пацієнтів. Більше того, для визначення меж шлунка він поєднав елементи перкусії та пальпації.

Учень і зять Образцова академік Микола Дмитрович Стражеско (1876–1952) писав, що після представлення в Товаристві київських лікарів випадку промацування кишки один із поважних професорів сказав: «Ну, знаєте, я думав, що Образцов узагалі дивак, а він просто ідіот. Каже, що можна промацати кишку» [9].

Поступово, на підставі величезного клінічного досвіду, Образцов розробив особливий метод глибокої ковзної пальпації органів черевної порожнини, топографічної пальпації, який дає змогу визначити межі органів, їх розташування

щодо інших органів. Майстерність Образцова була настільки високою, що під час пальпації він зміг відчутти в запаленому червоподібному відростку каловий камінь розміром з горошину. Операція повністю підтвердила висновок професора. Образцову також належить доведення того положення, що в ході пальпації визначаються не лише патологічно змінені, а й нормальні органи. Крім принципів пальпації органів черевної порожнини, Образцов відомий прижиттєвою постановкою діагнозу інфаркту міокарда (1909 р., спільно зі своїм учнем М.Д. Стражеском) та методикою безпосереднього вислуховування серця з описом варіантів тонів серця. До найвідоміших представників наукової школи Образцова, які продовжували його вчення, крім академіка Стражеска, належали також М.М. Губергриц (1886–1951), Ф. Удінцев (1877–1951), Г. Рубінштейн (1871–1955) [4].

Список літератури

1. Аронов Г.Ю., Грандо О.А., Мирський М.Б. та ін. Визначні імена у світовій медицині / За ред. О.А. Грандо.— К.: РВА «Тріумф», 2001.— 336 с.
2. Верхратський С.А. Історія медицини.— К.: Здоров'я, 1964.— 335 с.
3. Грандо О.А. Визначні імена в історії української медицини.— К.: РВА «Тріумф», 1997.— 336 с.
4. Губергриц А.Я. В.П. Образцов и его школа.— М.: Медицина, 1990.— 72 с.
5. Заблудовский П.Е., Крючок Г.Р., Кузьмин М.К. и др. История медицины.— М.: Медицина, 1981.— 352 с.
6. Ларинский Н.Е., Абросимов В.Н. История физикальной диагностики в биографиях, портретах и фактах / «Ряз. гос. ун-т им. акад. И. П. Павлова» М-ва здравоохранения и социального развития РФ.— Рязань: РГМУ, 2012.— 448 с.

7. Мультановский М.П. История медицины.— М.: Государственное издательство медицинской литературы, 1961.— 348 с.
8. Передерий В.Г., Шипулин В.П. Настоящие врачи: Из истории кафедры факультетской терапии № 1 Национального медицинского университета / Национальный медицинский ун-т им. А.А. Богомольца.— К., 2001.— 168 с.
9. Профессор В.П. Образцов / Стражеско Н.Д., Губергриц М.М., Удинцов Ф.А. (К 25-летию со дня смерти).— К.: Госмедиздат УССР, 1947.— 62 с.
10. Сорокина Т.С. История медицины.— М.: Академия, 2004.— 560 с.
11. Clinical Methods: The History, Physical, and Laboratory Examinations / Walker H.K., Hall W.D., Hurst J.W. eds.— 3rd edition.— Boston: Butterworths, 1990.— 1118 p.

В.П. Шипулин

Национальная медицинская академия последипломного образования имени П.Л. Шупика МЗ Украины, Киев
Национальный музей медицины Украины МЗ Украины, Киев

Из истории физикальных методов обследования

В статье освещены основные этапы истории открытия, развития и совершенствования отдельных физикальных методов обследования, а именно перкуссии, аускультации и пальпации. Кроме описания зарубежного опыта, подчеркивается и вклад отечественных ученых в развитие данных методов. Показаны проблемы непризнания современниками новых методик и успехи в диагностике, связанные с применением физикальных методов на практике.

Ключевые слова: история медицины, терапия, диагностика, открытия, физикальные методы диагностики.

V.P. Shypulin

P.L. Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, Kyiv
National Museum of Medicine of Ukraine, Kyiv

On the history of physical examination methods

The article highlights the main stages of the history of discovery, development and improvement of individual physical examination methods, such as percussion, auscultation and palpation. Besides the description of international experience author emphasizes the contribution of Ukrainian and Russian scientists in the development of these methods. The problems of non-recognition of new techniques by contemporaries and advances in the diagnosis associated with the use of physical methods in practice are also presented.

Key words: history of medicine, therapy, diagnosis, discovery, physical examination methods.